

تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی

محمد یوسف کیانی

انتشارات سمت

اسلامی در این دوره شناخته شد، دوره‌ی شاه عباس، شاه صفی و شاه عباس دوم را دوره‌ی رونق هنر معماری می‌داند؛ دوره‌ای که با حمایت شاهان صفوی هنرهایی چون نقاشی، فلزکاری، سفال‌سازی و معماری به حد‌اعلای خود رسید و سبک معماری قدیم ایران تجدید شد و در طرح بناها، شکل و مصالح بناها جای خود را باز کرد.

با انقراض صفویه و در سه دوره‌ی تاریخی افشاریه، زندیه و قاجاریه توسعه هنرهای گوناگون تا حدود زیادی به دلیل کشمکش‌های سیاسی و جنگ‌های داخلی و خارجی متوقف شد. سبک معماری در این سه دوره همچون دوره‌ی صفویه ادامه یافت اما از نظر زیبایی مانند دوره‌ی صفویه نبود و به ویژه دوره‌ی قاجار و ارتباط با اروپا، منجر به تأثیر هنر اروپایی بر هنرهای اسلامی به خصوص معماری و نقاشی و سفالگری شد. دوره‌ای که از کاشی‌کاری در تزیینات معماری بهره گرفته شد و در پوشش گنبدها، ایوان‌ها و نمای خارجی از کاشی‌های هفت رنگ استفاده گردید. مؤلف بر آن است که معماری این سه دوره اعم از بناهای مذهبی و غیر مذهبی از نظر طرح و نقشه به شیوه‌ی صفوی است.

نویسنده در فصل پنجم به روند شکل‌گیری مجموعه بناهای مذهبی و غیر مذهبی پرداخته و از جمله مجموعه‌های حرم حضرت رضا (ع) و مجموعه‌ی گنجعلیخان را مورد بررسی قرار می‌دهد. وی با نگاهی کوتاه به توسعه و تکامل هنر معماری ایران از دیدگاه‌های مختلف نشان می‌دهد که معمار ایرانی علاوه بر رفع مشکل مسکن و مصون بودن از گرما و سرما، مسائل دیگری چون تقسیم فضاها بر اساس نیازمندی‌های گوناگون روحی و جسمی توجه فراوانی داشته است.

معماری با توجه به موقعیت اقلیمی و جغرافیایی این سرزمین در ابداع و نوآوری راه پیشرفت را طی کرده و در ایجاد انواع پوشش‌ها، طاق‌ها، ایوان‌ها، طاق‌نماها، محراب‌ها، مناره‌ها و تزیینات گوناگون بنا در دوره‌های مختلف شاهکارهایی به وجود آورده است.

نویسنده معتقد است معماری مانند مثلی است که یک ضلع آن معمار، ضلع دیگرش استفاده‌کنندگان و ضلع سوم متعهدان پرداخت هزینه‌ی بنا هستند و جالب اینکه آنان یک نقش اساسی در ایجاد معماری ایران از کهن‌ترین ایام به عهده داشته‌اند، هنری که جلوه‌ای از عظمت تاریخی و دین‌داری است.

تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی در واقع بررسی فشرده‌ای است بر پیدایش و سیر تاریخی هنر معماری از آغاز اسلام تا عصر حاضر، هنری که در هر دوره سبک و شیوه‌ای خاص داشته است. این بررسی در سه دوره معماری اسلامی از آغاز تا دوره‌ی سلجوقیان، از سلجوقیان تا دوره‌ی تیموریان و از آغاز دوره‌ی صفویه تا عصر حاضر صورت گرفته است. نویسنده در فصل نخستین به ارائه‌ی اطلاعاتی درباره‌ی معماری و ویژگی‌های آن چون کاربرد بناها، روش ساخت، شیوه‌های تزیین بنا و مصالح ساختمانی پرداخته است. یعنی ابتدا به این مسئله اشاره می‌شود که در ساخته‌های این دوره کاربرد معنوی و مادی بناها چگونه بوده است و سپس با تقسیم بناها به بناهای مذهبی و غیر مذهبی نویسنده به دریافت و اهمیت این ویژگی در گسترش معماری می‌پردازد.

اینکه نحوه‌ی ساخت، طراحی و سایر امور ساختمانی مستلزم آگاهی از علومی چون هندسه، ریاضی و طراحی است. فصول دوم، سوم و چهارم به تحولات معماری در این سه دوره پرداخته و در پایان هر فصل نمونه‌هایی از هنر معماری دوره‌های مختلف معرفی گردیده است. چنانچه در معماری ایران از صدر اسلام تا عصر سلجوقیان اشاره می‌شود که در این دوره با وجود بسط قلمرو اسلام و فتوحات مسلمین در اقصی نقاط ایران، تا مدت‌ها هنر معماری همچنان برگزیده خود متکی بوده است. سپس با تکیه بر عناصر هنری گذشته به ویژه هنر ساسانی و با الهام از روح اسلامی، معماری ایران رونق تازه‌ای گرفته و مسلمانان با ابداعات خود معماری جدیدی را در این دوران بنیان نهادند. در واقع به دلیل ضرورت‌های دینی، اقتصادی و نظامی بناهایی تازه چون مسجد، مدرسه، کاروانسرا و قلعه در شهرها و جاده‌های کاروانی ایجاد شد. فصل سوم به معماری عصر سلجوقیان تا تیموریان پرداخته است، دوره‌ای که هنر معماری توسعه‌ی روزافزونی می‌یابد. در عصر خوارزمشاهیان نیز معماری اعتباری خاص داشته و به گفته بسیاری از محققان ویژگی‌های معماری این دوره، ادامه عصر سلجوقی است و از جهت هنرهایی چون فلزکاری، سفالگری، کاشی‌کاری و گچ‌بری و ویژگی‌های معماری سبک جداگانه‌ای داشته که با ویژگی‌های عصر سلجوقی و ایلخانی متفاوت بوده است.

در بررسی معماری ایران از صفویان تا دوران معاصر در فصل چهارم نویسنده با ذکر این نکته که اصفهان به عنوان مرکز هنرهای